

journal or publication title	Senri Ethnological Reports
volume	98
page range	i-ii
year	2011-03-18
URL	http://doi.org/10.15021/00000982

Оршил

Дээдийн номын хэл болсон төвдийн уламжлалт бичгийн хэл нь шар малгайтны шашинт улс орнуудын хувьд өрнөдийн шинжлэх ухааны тулгуур латин хэл лүгээ хэм тэгш бөлгөө. Учир иймд монголын олон мэргэн номт нар буддын шашны арван ухаанд тэгш боловсорч дээдийн номд нэвтрээд бүтээл, туурвилаа төвдийн уламжлалт бичгийн хэлээр туурвисаар ирсэн билээ.

Номын олон мэргэд нэн эртнээс эхлэн дохио бичиг нэрт төвд, монгол хэлийг хавсаруулсан толь бичгийг зохион хэрэглэсээр ирсэн уламжлалтай юм. Өнгөрсөн зууны эхээр Монгол оронд цагийн улаан угалз босч бурхны шашны эд, өлгийг эрдэмтэн мэргэдийн нь хамт орвонгоор нь эргүүлэн хийсгэвэй. Тэр бэрх цагийн эрхээр сайхи толь бичгүүд тун цөөрч үзэгдэж харагдах нь өдрийн одон мэт болвой. Эдүгээ ховордсон ном дэвтрүүд голчлон хувь хүмүүний гар дээр хадгалагдсаар судалгааны хүрээнд тэр бүр орж амжаагүй байна.

Өнгөрсөн зууны хоёрдугаар хагасаас МУИС-ийн Хэлбичгийн салбарт төвд хэлний хичээлийг сургалтын хөтөлбөрт оруулж, төвд хэлт мэргэжилтэн боловсрон гарах үест Академич Ц.Дамдинсүрэн шинэ боловсон хүчнээс шилэн авч монгол, төвд, энэтхэг судлал руу залан хөтөлж, “Барагдавч бараан хээрийн шавхруу” хэмээхийн үлгэрээр цагийн хөх салхинд ажирал үгүй арван ухааны номоо авч хоцорсон номын мэргэд лүгээ багш, шавийн барилдлагаар холбож, сайхи залуусыг номд буйлуулан сайн үйлсийн зохионгуйг туурвисан нь нэн бахархам хэрэг ээ.

Ц.Дамдинсүрэнгийн шавь нараас Д.Ёндон, Л.Хүрэлбаатар нарын зэрэг эрдэмтэд төрж өсөөд эрдэм судлалын эрдэнэсийн санг арвижуулсаар байгааг эдүгээ гадна, дотнын номын үнэрт хэн боловч андахгүй мэдэх болжээ.

Төмөр морин жилээс эхтэй түүх соёлоо анхааран хэрэгсэх болсон сайн цагт төвд хэл бичиг заадаг сургууль соёлын газар чамгүй олон болоод, төвд судлалын чиглэлээр мэргэжсэн залуу боловсон хүчин ч олноор төрж өсөөд байна.

Халх Жэвзүндамбын орон суурин Гандантэгчэнлин хийдийн дэргэд 1970 онд шашны сургалттай дээд сургууль байгуулагдаж, эрдэм чадалтай шавь нарыг бэлтгэсээр ирвэ.

Олон дээд төрөлхтнүүд Монгол оронд залран морилж, дээдийн номыг дэлгэрүүлэхийн сацуу өөрийн улс орондоо шавь бэлтгэж, эдүгээ таван ухааны номд мэргэжсэн талчартай залуу гэвш нар олон болов.

Дурдан буй хугацаанд монгол судлалын салбар манай улсад хөгжин цэцэглэж, эрэхүйеэ ховор болсон зарим дохио бичгүүдийг дахин хэвлүүлж судалгааны хүрээнд оруулсан ч эдүгээ бас л олдох нь ховордоод байна.

Өчүүхэн миний бие өнгөрсөн зууны далаад оны үед тоо зүйн ухаанаар их сургуулийн боловсрол олохын зэрэгцээ зурхайн ухааныг өчүүхэн сонирхон хичээллэхийн зэрэгцээ судалгаа шинжилгээний ажлын шаардлагаар “дон жи лад дү дан най мойдэ” Зурхайч багш Б.Жинба, Даа нянагба багш Дугарсүрэн, Дүйхорба багш Лаврангийн дүйрэмбэ, зийрэмбэ, ранжамба мад согба Аку Банзар, Лавран хийдийн их гэвш хожмоо Ланжоугийн Баруун Хойдын Их сургуулийн профессор дод согба Агваанчойдар зэрэг мэргэдийн өлмийн лянхуанд шүтэж төвд бичгийн хэлийг өчүүхэн гадарлах болсон нэгэн. Төвд хэлт ном зохиолыг эргүүлсээр эдүгээ жар гарч, загал саарал толгойтой болсон өвгөн би “Мах барагдахаар богтос ахлах”-ын үлгэрээр “Зурхайч багш” хэмээх хуурай нэрээр заримуудад дуудуулахын ялдраа “Төвд хэлний дэлгэр нэгэн толь хийж өгөөч!” хэмээсэн шавь нарын эгээрлийг няцаан эс чадаад “За” гэсэн амандаа баригдаж сүүлийн арван жилийн туршид ертөнцийн элдэв хэргийг хугаслан байж, элээд охин хятад хэлт, боловсролын ухаан доктор Т.Чулуун-Эрдэнийн хамт төвд-монгол хадмал нэгэн толь бичгийг зохиосноо уншигч танаа толилуулан буй нь энэ бөлгөө.

Тухайн толь бичгийг ашиглагч нарын уламжлалт бичгийн хэлээр буй ном судар болон эдүгээ цагт төвд хэлээр гарч буй судалгаа шинжилгээний ном зохиолуудыг судлах хоёр хэргийг зэрэг бүтээж байхаар зохиосноо дохон тэмдэглэсү!

Арван ухааны ном судруудыг илт өгүүлэх нэрээр хүлэн, хуучин дохиог голлон оруулж бичсэн байх нь олон байдаг. Энэ мэт зохиолыг судлаач нарт “Хэрэг болуужин” хэмээн илт өгүүлэх нэрийг нэлээд оруулсан юм. Толийн илт өгүүлэх нэрийн санг бүрдүүлэхдээ “Илт өгүүлэхүй мэргэдийн чихний чимэг”, “Илт өгүүлэхүй үхэшгүйн сан” судруудыг гол болгохын зэрэгцээ төвдийн мэргэдийн туурвисан “Илт өгүүлэхүйн шашдир далайн дуслын тайлбар шинэхэн оюунтны хэлний толь”, “Илт өгүүлэхүйн

үгсийн сан”, “Илт өгүүлэхийн тайлбарыг түүвэрлэн жигдэлсэн сайн номлолд хөтлөхүй лавайн дуун” зэрэг нэлээд хэдэн толь бичгийг ашиглав.

Толь бичгийн хуучин дохиог бүрдүүлэхдээ “Төвд хэлний шинэ хуучин дохионы ялгамжийг үзүүлсэн сайн номлол лишийн орд харш”, “Төвдийн хуучин дохионы шашдир сайн номлол их эрдэнийн хагурцаг”, “Ариун бичиг мэргэд гарахын орон”, “Ариун үсэг мэргэдийг баясгагч”, “Ариун үсэг нүгүүдийн нэмэлт нөхвөр сайн номлолт мэргэдийг баясгагч рашааны ариун тахил үүлс”, “Ариун үсэг энхрийлэн хураасан эндүүргийг тэвчсэн сайн номлолын үүрийн шинэ гэгээн”, “Ариун үсэг мэдэгдэхүүнийг машид гийгүүлэгч” зэрэг хуучин дохио бичгүүдийг суурь болгоод бас сүүлийн үеийн мэргэчүүлийн “Төвдийн хуучин дохионы толь”, “Шинэ, хуучин дохио” зэрэг зохиолыг ашигласан болно.

Толь бичгийн гол цөм нь төвдийн уламжлалт бичгийн хэлээр буй ном судрыг уншин ухахуйд зориулагдсан тул урьдын мэргэдийн туурвин ашиглаж байсан “Хүрээний их дохио бичиг” буюу Гирдибазарын “Төвд-Монголын дохио бичиг нэр, үг, утга гурвыг тодотгогч”, Буриадын их мэргэн номт Лувсанринчэнгийн 1959 онд шинээр хэвлэгдсэн “Төвд-Монгол толь бичиг”, Ишдоржийн мөн онд шинээр хэвлэгдсэн “Мэргэдийн далай хэмээх дохио бичиг”, Гунгаажамцын “Нэр, утгыг тодотгогч нарны гэрэл хэмээх дохио бичиг”, Алагшаа Дандар лхаарамбын “Нэр, утгыг тодотгогч сарны гэгээн гэрэл хэмээх дохио бичиг”, Жанжаа Ролбийдоржийн “Төвдийн дохионы утга” сэлт хуучин олон толийн үгсийн санг бүрэн дүүрэн багтаасан болно.

Эртний номт мэргэд судар, дандарын эрхэм шүнг ухан ойлгохуйяа хялбар болгон тухайн зохиолын хатуу нэрийг түүвэрлэн тайлсан “Түүвэр нэрийн бичиг” нэрт олон зүйл бэсрэг толиудыг зохиосон нь буй. Өгүүлэн буй толь бичигтээ “Бодь мөрийн зэргийн түүвэр нэр”, “Бэчой ринчэн бумбын түүвэр”, “Зурхайн гол шүн Цагаан бэдэрьяан түүвэр нэр”, “Эмийн дөрвөн үндэс судрын түүвэр нэр нигуурыг тодотгогч толь”, “Хас хагурцаг нэрт бичгийн түүвэр нэр”, “Ра хэлмэрчийн намтрын түүвэр нэр”, “Мила богдын намтрын түүвэр нэр” тэргүүтэн түүвэр нэрийн бичгийг ч ашигласан юм.

Өнгөрсөн зууны тавиад оны үеэс нийгмийн тодорхой үр дагавараас болж Төвд үндэстэн хоёр салаад өөр, өөрийн орогнон ахуй нутаг газраа судар, номоо түгээн дэлгэрүүлсээр хагас зууныг өнгөрөөвэй.

Эдүгээ төвд судлал дэлхийн нийтэд түгэн тархаад, төвд хэлээр олон зүйл сонин, сэтгүүл, судалгааны бүтээлүүд гарсаар буй. Интернэтэд цахим хуудсууд гарч, өнөөгийн Төвдийн талаар маш их материал тархаагдсаар буй. Хоёр хуваагдан түүх, соёлоо хөгжүүлж буй төвд үндэстний өөрийн хэлээр гаргаж буй арвин их материал болон судалгаа, шинжилгээний бүтээлүүдтэй танилцах хэрэгцээ төвд судлаач залуу үеийнхэнд чухалтай болоод байгааг харгалзан тухайн толь бичигт орчин цагийн төвд хэлний үгсийн сангаас тодорхой хэмжээгээр түүвэрлэн монголоор хадварлан оруулсан болно. Чингэхдээ сүүлийн үед БНХАУ-д хэвлэгдэн гарсан “Хятад-Төвд их толь”, “Төвд-монгол-хятад харьцуулсан их толь”, Гэвш Чойдогийн туурвисан “Ариун дохио нэр, үгийг тодотгогч” тэргүүтэн олон зүйл төвд-хятад, хятад-төвд толь, Амдуу, Лхасын аман аялгууны толь болон Melvin C. Goldstein нарын “Tibetan-English Dictionary of Modern Tibetan”, Alexander Choma de Koros-ийн “A Grammar of the Tibetan-English Dictionary”, Sarat Chandra Das-ийн “A Grammar of the Tibetan-English Dictionary”, “Richter E-ийн “Tibetisch-Deutsches Worterbuch”, Рерих Ю.Н-ийн “Тибетский-русско-английский словарь с санскритскими параллелями”, Т.Г. Dhongthog-ийн “The New Light English-Tibetan Dictionary”, N.A. Jaschke-ийн “A Tibetan-English Dictionary” зэрэг толь бичгүүдийг ашиглав. Бас сүүлийн үед төвд хэлээр тогтмол гарч буй сонин сэтгүүлийн тогтвортой үг хэллэгийг ч тухайн тольд оруулсан юм аа.

Зохиогч:

Түүхийн шинжлэх ухааны доктор(ScD)

Урианхай Лхасрангийн Тэрбиш

Боловсрол судлалын доктор(PhD)

Урианхай Тэрбишийн Чулуун-Эрдэнэ